

R E P L I K

af Birger Steen Nielsen

Replik til Bjørn Schiermer

Redaktionen har bedt mig skrive en replik til Bjørn Schiermers (BS) artikel om *fænomenologi* og *postfænomenologi*. Umiddelbart forekom det mig oplagt. Sammen med udgivelser af Dan Zahavi spiller to bøger om fænomenologi, jeg udgav i 2013, "en vigtig rolle som kritisk forlæg", ja artiklen kaldes "et review essay", så et svar ville være nærliggende. Efter at have skimmet teksten fandt jeg den seriøs. Den var nok sine steder kras i sin kritik, også af mine tekster, men polemiske tilspidsninger kan sagtens befordre en diskussion. Efter at have læst artiklen nærmere har mit indtryk dog ændret sig. Jeg synes stadig dens anliggende er seriøst og interessant, men jeg har svært ved at se at den skulle være i "stadig dialog", som BS skriver, med mine udgivelser (og for så vidt heller ikke med Dan Zahavis, men det er ikke mit anliggende her). Det kan godt være de har tjent som forlæg for BS, men i så fald kun som afsæt for hans eget projekt, hans udkast til en postfænomenologisk ontologi. Et "review essay" kan man ikke tale om. Jeg synes ikke han har læst teksterne med den opmærksomhed der kræves hvis man skal kunne tale om kritik. Jeg vil i min replik kort forklare hvad jeg mener. En egentlig diskussion må afvente en anden sammenhæng.

Mine to bøger er udgivelser af fænomenologiske tekster af min afdøde ven John Mortensen (jf. referencerne hos BS). De er af ret forskellig karakter. Den ene handler om "livsverden og fænomenologi i moderne sociologi" hvor hoveddelen er kritiske diskussioner af Habermas, Luhmann og Giddens med omdrejningspunkt i deres forhold til fænomenologi, mens den anden er et stort essay om den tjekkiske filosof Jan Patočkas udkast til en "asubjektiv fænomenologi". Jeg har så forsynet teksterne med indledninger, kommentarer og derudover skrevet to store efterskrifter hvor jeg dels forsøger at gøre

rede for John Mortensens samlede fænomenologiske projekt og dels fortsætter vores afbrudte samtale om bl.a. fænomenologi. For så vidt fører efterskrifterne også ud over Johns udkast. Jeg betragter ikke mig selv som fænomenolog, men som en interesseret læser og dialogpartner, og jeg prøver hele vejen at åbne og videreføre en samtale mellem fænomenologi og min egne orienteringer som i høj grad ligger i forlængelse af klassisk kritisk teori (Th. W. Adorno, Walter Benjamin) og senere videreførelser (Oskar Negt & Alexander Kluge, Regina Becker Schmidt, Rudolf zur Lippe – Adornos nærmeste "elever" og "arvtagere"). Hertil kommer psykoanalytisk socialisationsteori i traditionen fra Alfred Lorenzer der også indskrives sig i denne sammenhæng.

John havde også en stærk interesse i kritisk teori, men opfattede i stigende grad sig selv som fænomenolog. Her var hans primære orienteringspunkt Merleau-Ponty. Merleau-Ponty og Adorno, kan man sige, udgjorde en fælles interesse for os og dannede en slags omdrejningspunkt for vores diskussioner. Men det giver ingen mening, som BS gør, at identificere vores tekster sådan at "Mortensen" optræder som forfatter til hele molevitten – samtidig med at han i øvrigt ind imellem alligevel differentierer mellem os, men åbenbart efter forgodtbefindende. Mine overvejelser i bøgerne bevæger sig ad spor som jeg nok finder i samklang med Johns projekt, men hvor jeg ikke kan vide om han ville have fulgt mig, ligesom jeg heller ikke uden videre "er enig" i alle hans formuleringer, men det har ikke været mit ærinde at gøre opmærksom på det. Hertil kommer at jeg har bestræbt mig på at gøre rede for Johns arbejde med fænomenologien, hans læsemåde. Jeg har forsøgt at vise hvordan John udarbejder en immanent kritik af fænomenologien idet han forsøger at bringe dens dikotomier i bevægelse og bevæge sig mod en position der overskrider dem som dikotomier. Det betyder bl.a. at teksterne i vidt omfang mimetisk følger de forfattere der diskuteres for så gradvist at overskride dem og delvist bevæge sig i andre retninger. Man skal altså opbyde en vis opmærksomhed når man læser, og ikke tage isolerede passager for Johns "synspunkter" – bare fordi de indgår i hans tekst. Alt dette fremgår af bøgerne, og det er for mig ubegribeligt at JS bare vælger at se bort fra det eller måske ikke har bemærket det.

Det fører til mærkelige konstateringer – og helt grundlæggende til hans opfattelse af at Johns – og mine – tekster er fyldt af "selvmodsigelser og fejltagelser" – som han selv så er i stand til at "styre udenom" med sit "eget postfænomenologiske skib". Blot et par eksempler. BS citerer John for følgende: "I arbejdet gør mennesket front mod tingene; i kampen mod hinanden som underkastet og underkastende. Arbejdet stiller os over for tingene, kampen over for de andre mennesker". En "håbløs" position, mener BS, som han tilskriver John og mig. Det er imidlertid *Patočka* JM her gengiver – som et led i fremstillingen af hans udkast (i den ovennævnte immanente kritiks forstand)! Johns eget udkast er helt anderledes – og i mine egne diskussioner af *Patočka* indtager netop en kritik af hans forståelse af hverdagslivet, ikke mindst arbejdet, en central plads. Et andet sted hedder det: "Blot fordi man ikke placerer *al* inten-

tionalitet i subjekterne, reducerer man dem altså ikke, som Mortensen mener, til "maskiner eller amøber" (min kursivering). Det som John her siger, er følgende: "Det er svært at forestille sig, at der i et samfund kan være kommunikation uden bevidsthed og intentionalitet, med mindre de kommunikerende er maskiner eller amøber". Det er rettet mod Luhmanns systemteoretiske forståelse af kommunikation, og man kan måske nok synes at billedet med amøber og maskiner er rigeligt polemisk, John kunne have en forkærlighed for den slags, men man kan ikke indlæse en forståelse af at "al intentionalitet" (i den betydning som BS tildeler begrebet) dermed er placeret i subjekterne. For så vidt er BS også opmærksom på at John (og jeg) ser anderledes på det, f.eks. henviser han til Johns diskussion om "interpellation" eller hans citat fra Goethe (som dog er fra min tekst, ikke Johns) som noget der peger i en anden retning. Men i hans læseperspektiv reduceres det til at John, som altså her er mig, nok kan citere Goethe, men "uden, åbenbart, helt at mene det". Den slags er noget pjat og ligger hinsides kritik.

Grundlæggende mener han at vi "igen og igen (ender) med at tildele det bevidste subjekt den "olympiske position", hævet over hverdagslivet, hvis umulighed de selv understreger". Som jeg læser det, synes et springende punkt for BS at være at man ikke på én gang kan operere med et individuelt subjekt, et "jeg" om man vil, kendetegnet ved en dimension af intentionalitet eller rettedhed, samtidig med at man netop *ikke* gør dette subjekt til det klassiske autonome borgerlige subjekt. Hvis man taler om et individuelt subjekts rettedhed, så har intentionaliteten åbenbart en "envejsstruktur", så tænker man "med udgangspunkt i subjektet". Sært. Men uden en sådan antagelse giver kritikken af vores tekster ikke mening.

Om sin egen position siger han dog: "Det postfænomenologiske perspektiv benægter ikke at et sådant egocentreret perspektiv eksisterer. Men det mener, at der er noget, der kommer *før*, en form for "grebethed" eller "forbundethed" med verden". Måske er vi her tæt på det punkt hvor vandene skilles. Hvis man betragter dannelsen af det individuelle subjekt – og i mit perspektiv indebærer det at man teoretisk også må anlægge en socialisationsteoretisk betragtningsmåde – er det indlysende at dette individuelle subjekt, hvor et "jeg" er en væsentlig dimension, ikke er *et første*, ikke udgangspunktet. Det refererer jeg udførligt til i mine efterskrifter. Men hvis vi taler om det dannede (voksne) individ, så ville jeg ikke, som BS, tale om sådan noget som "det fundamentale register af vores væren" der helt kan adskilles fra jeg'et. Disse dimensioner (uanset hvordan vi nu måtte tænke dem) står derimod i et indbyrdes *formidlet* forhold til hinanden, kendetegnet ved et moment af ikke-identitet. (Selvfølgelig kan der hos konkrete individer være tale om spaltninger eller adskillelser hvor formidlingerne så at sige er kappet over, men det er noget andet – noget som John konkret diskuterer i forhold til depression.) I sin kritik af vores "subjektcentrerede" forståelse af det individuelle subjekt ser BS simpelthen ikke formidlingsbestemmelserne. Måske fordi han selv hele

tiden leder efter en *ontologisk* dimension, et "før", en "oprindelig hengivelse", "urgamle kollektive konvergensfænomener", "oprindelige tanker og handlinger" der hverken er "mine eller andres", en "egentlig enhed med verden (mine kursiveringer). Selve det at skelne mellem "indre og ydre" synes for ham at være ensbetydende med en dikotomisk tænkemåde. Men uden at man er i stand til at foretage en sådan *skelnen* (ikke: adskillelse), er der ikke noget individuelt subjekt.

BS vil stille en monisme i stedet for en dualisme, men filosofisk er disse begreber selv udtryk for en dikotomi, de henviser så at sige til hinanden, er hinandens forudsætning, og denne dikotomi overvinder man ikke ved blot at sætte monismen som det absolutte. Han udkaster en verdensforståelse hvor alt er ét. Det får konsekvenser for hvordan man tænker mening. I Johns læsning ses livsverdenen som en *menneskelig meningsstruktur* og derfor noget "vi" skaber. Men jo ikke noget vi sætter uafhængigt af "vores forbundethed med verden", Johns nøglebegreb. Tilsyneladende vil BS ikke lade en ide om en særligt *menneskelig* meningsstruktur gælde. En sådan meningsstruktur er ikke uafhængig af de sammenhænge og rytmer der kendetegner de ikke-menneskelige dimensioner af verden og som menneskelivet er fremgået af. Men den er netop også noget andet. Verden som sådan er ikke "meningsfuld" – det ville være udtryk for en antropomorfisme. Mening er et begreb der er relateret til det menneskelige liv. Det er forudsætningen for vores betingede frihed. Vi er ikke bare en del af verden som alle andre levævæsner, gestaltningen af vores liv i verden – og dermed også en menneskeliggørelse af verden – er vores ansvar og opgave. Det er det Johns beskrivelser af livsverdenen forsøger at indkredse, og hvad jeg selv med min inspiration fra bl.a. Adorno med andre begreber forsøger at formulere så adækvat som muligt. (Og det er i øvrigt også dette der er nøglen til at forstå Johns anliggende: at begrunde fænomenologien som en kritisk samfundsvidenskab – hvad der imidlertid ikke synes at vække sociologen BS's interesse.) Ud fra dette perspektiv har jeg også en vis skepsis over for sider af den sene Merleau-Ponty's "monistiske" spekulationer. Det ville være vigtigt at diskutere. Men umiddelbart inviterer BS' tekst ikke til det på grund af den forståelses- og dermed også diskussionsbarriere jeg synes den etablerer.

Et strukturelt element i denne barriere er måske den forhåndsforståelse af kritisk teori som BS aktiverer i sin diskussion. Hvad han præsenterer os for, er ikke tilnærmelsesvis nogen (egen) læsning af kritisk teori, han kolporterer simpelt hen hvad jeg vil kalde rygtet om kritisk teori: stereotyper. Når jeg bruger denne betegnelse, er det fordi hans figurer i høj grad kendetegner verserende forståelser af kritisk teori, ikke mindst inden for mainstream sociologi. Således foretager kritisk teori angiveligt en "total reduktion af hverdagslivets genstandsforhold til former for "instrumentel rationalitet"", men det er og bliver ubegrundet. Men hvis det er det udgangspunkt man har, er det måske ikke så mærkeligt at den citerede passage fra Patočka misforstås

som kritisk teoretisk: Sådan tænker de jo! Omdrejningspunktet for dette rygte om kritisk teori er nok ideen om "den kritiske teoris totalitære modernitets- og kulturanalyse". Selve denne formulering er en uhyrlighed. Læg mærke til ordet "totalitær". Det er i dag ikke muligt at bruge det så løsagtigt, eller burde ikke være det. *Ingen* samfundsteoretiker og filosof har i efterkrigstiden så vedvarende og konsekvent, og vil jeg mene: så differentieret og dybdegående, gjort opsporingen af totalitære dimensioner og muligheder i samfundet, kulturen og tænkningen og deres formidlethed til grundlæggende samfundsmæssige forhold til en opgave for kritik som Adorno. Det er et massivt fravær eller tab af historisk bevidsthed at se bort fra det – ja nærmest at vende det til sin modsætning. Som om Adorno reproducerer totalitære tænkemåder. (Samtidig med, i øvrigt, at Heidegger ubekymret indskrives i ens egne diskurser.) Man kan ikke forstå en teori eller filosofi, og da slet ikke et værk som Adornos, uden at gøre sig klart hvad det er for en tendens eller bestræbelse der kendetegner det, hvad dens grundlæggende *gestus* er.

Jeg indledte med at skrive at jeg finder BS' projekt seriøst og interessant. Det vil jeg fastholde, uanset den kritik jeg synes jeg har været nødt til kort at skitsere her. Jeg deltager gerne i diskussioner, og det hører her også med til billedet at Bjørn har inviteret mig til at diskutere på Sociologisk Institut. Det er jeg glad for, og min replik skal altså heller ikke forstås som en afvisning af en sådan invitation.

Birger Steen Nielsen
E-mail: bsn@ruc.dk

